

Dieuwertje Duijn

De Oude Buyshaven in Enkhuizen

Onderzoek naar een vissershaven uit de Gouden Eeuw

Enkhuizen was in de zeventiende eeuw een van de grootste steden van Holland. De belangrijkste pijler onder de economie van de stad was de haringvisserij op de Noordzee. De Enkhuizer vissers vingden op grote schaal haring voor de kust van Schotland en Engeland en verwerkten deze aan boord van de haringbuizen. De helft van de haringvloot van de Republiek, ruim driehonderd haringbuizen, behoorde in die tijd tot Enkhuizen. De schepen moesten bij thuiskomst in de Zuiderzestad allemaal een ligplaats hebben en de stad telde dan ook maar liefst negen havens. Nog slechts vier van deze havens bestaan tegenwoordig. Van een van de verdwenen havens is in 2020 een gedeelte archeologisch onderzocht.

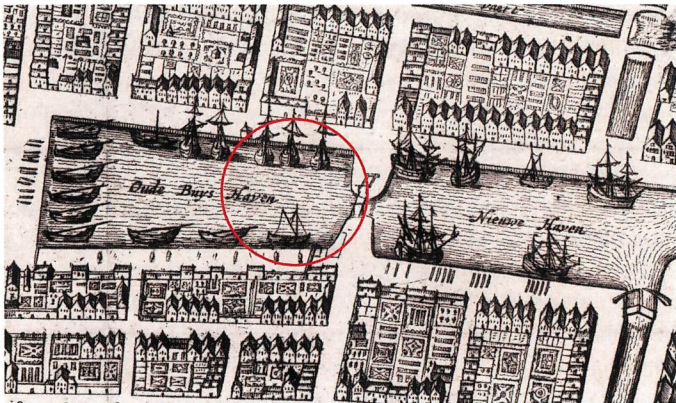
De Oude Buyshaven

De opgraving vond plaats op de locatie van de voormalige Technische School 'De Cuyp' aan de Kuipersdijk. Hier is inmiddels door BPD Ontwikkeling BV een nieuwe woonwijk met 21 huizen gerealiseerd. De haven die ooit op deze plek lag, droeg de naam Oude Buyshaven en was, zoals de naam al aangeeft, speciaal bedoeld voor de haringbuizen. Met een lengte van 196 meter en breedte van 66 meter was het een van de kleinere havens van Enkhuizen. De Oude Buyshaven is tijdens de grote stadsuitbreiding aangelegd. Deze uitbreiding, waarbij het oppervlak van de stad bijna verdrievoudigde, begon in 1590 en was ongeveer twintig jaar later voltooid. Het jaar van aanleg van de Oude Buyshaven wordt niet genoemd in archiefstukken.

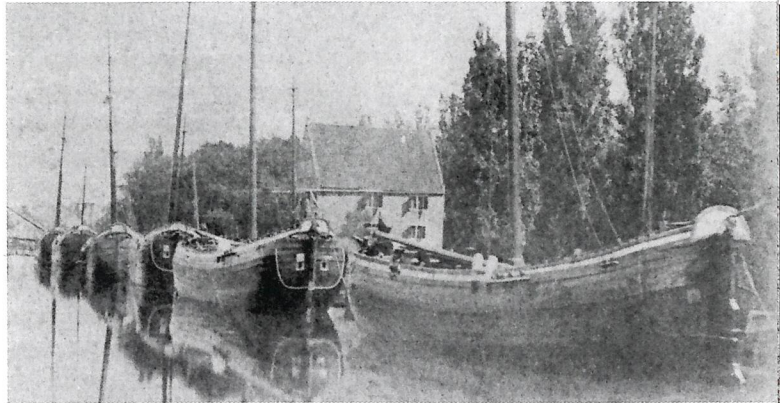

- ▼ Uitsnede uit de kaart uit de stadskroniek van Gerard Brandt uit 1666. Binnen de rode cirkel het plangebied waarin de opgraving plaatsvond. In de Oude Buyshaven liggen veel haringbuizen, herkenbaar aan de gestreken masten.

- ▼ Haringbuizen in de Oude Haven in Enkhuizen, gefotografeerd door fotograaf A. Dekema in de periode 1865-1870. In 1872 werden de laatste haringbuizen van Enkhuizen verkocht.

Op een zeventiende-eeuwse stadsplattegrond zijn vrij kleine schepen in de haven getekend, het merendeel met gestreken (plat gelegde) mast. Dit betekent dat het om haringbuizen gaat, want twee van de drie masten van dit type vissersschip konden gemakkelijk worden gestreken. Tijdens het uitzetten van de netten op de Noordzee was het namelijk nodig om deze masten te strijken, zoals op afbeeldingen uit de zeventiende eeuw te zien is.

Slib

Tijdens de bestaansperiode van de haven is er slib afgezet dat is aangevoerd door de Zuiderzee. De verschillende lagen in de haven konden worden gedateerd aan de hand van de keramiek die erin is gevonden. Een groot deel van de vullingslagen bleek uit de zeventiende eeuw te dateren, met daarop enkele lagen uit de achttiende eeuw. De vullingen uit de zeventiende eeuw bestonden met name uit vette klei, terwijl de lagen uit de acht-

- ◀ Een deel van de noordelijke kadebeschoeiing van de Oude Buyshaven wordt blootgelegd. De kade achter de beschoeiing is opgehoogd met veen en klei dat vrijkwam bij het uitgraven van de haven aan het einde van de zestiende eeuw.

- ▲ Een groot deel van de eikenhouten palen van de noordelijke palenbeschoeiing bleek aan het einde van de negentiende eeuw te zijn verwijderd. In deze periode zijn de hoger gelegen kades afgegraven.

tiende eeuw een meer zandige samenstelling hadden. Door de aanvoer van slib is de haven geleidelijk steeds ondieper geworden. Er zijn geen aanwijzingen dat men op zeker moment heeft gebaggerd om het water weer op diepte te brengen. Het is daarom de vraag of de Oude Buyshaven in de achttiende en de negentiende eeuw nog werd gebruikt. Het aantal haringbuizen in Enkhuizen nam vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw sterk af, totdat in 1872 de laatste buizen werden verkocht. In de stad waren veel havens aanwezig, zodat er genoeg alternatieve ligplaatsen waren voor de overgebleven haringschepen. Ook het feit dat aan het begin van de negentiende eeuw nauwelijks nog bebouwing rond de Oude Buyshaven stond, wijst erop dat er geen activiteit meer was in de haven. Gezien de economische achteruitgang van Enkhuizen zal men het beperkte onderhoudsbudget hebben besteed aan de havens bij het middelen-eeuwse centrum. Ook de bewoning en economische activiteiten concentreerden zich in deze oude kern. In het gebied van de laatzestiende-eeuwse stadsuitbreiding werd bijna alle bebouwing gesloopt. Hier verschenen boerenbedrijven, moestuinen en boomgaarden; het platteland strekte zich uit tot binnen de stadswallen.

In 1883 is een dijk aangelegd, waardoor de Oude Buyshaven werd afgesneden van de Zuiderzee. Vervolgens zijn de hoger gelegen kades rond de haven afgegraven, waarna de grond die hierbij vrijkwam is gebruikt voor de aanleg van een spoorlijn. Een opmerkelijke conclusie is dat de Oude Buyshaven aan het einde van de negentiende eeuw niet is gedempt: men heeft

simpelweg het water uit de haven weggepompt en de kades afgegraven. De bovenkant van het havenslib uit de achttiende eeuw vormde nu het maaiveld. De straten rond de haven zijn na de opheffing blijven bestaan, waardoor de contour van de Oude Buyshaven tegenwoordig nog herkenbaar is in het stadsbeeld.

Houten kadebeschoeiingen

De kadebeschoeiing van de haven was gemaakt van hout. Bij de opgraving in 2020 is een aanzienlijk deel van de beschoeiing aan de noordzijde onderzocht. Deze bleek te zijn gemaakt van eikenhouten palen met daarachter planken van grenenhout. De planken zijn geplaatst als schotten van 4 meter breed, met aan de achterkant drie dunne palen van vurenhout. De schotten zijn waarschijnlijk op de kade in elkaar getimmerd en vervolgens op hun plek gezet. Uit het jaarringonderzoek blijkt dat dit de originele beschoeiing is die bij de aanleg van de haven is aangebracht. Het hout is gekapt tussen eind 1589 en begin 1592, wat betekent dat de Oude Buyshaven waarschijnlijk in 1592 is aangelegd. Zoals gebruikelijk voor deze periode, is het hout geïmporteerd uit het zuiden van Noorwegen. Alleen de onderste 1,5 meter van het houtwerk is teruggevonden. Oorspronkelijk was de kadebeschoeiing waarschijnlijk ongeveer 4 meter hoog. De beschoeiing stond niet verticaal, maar helde naar achter. Vermoedelijk was aan de buiten- en de binnenzijde van de palen een gording (horizontale balk) aanwezig. Aan de binnenzijde werd de gording vermoedelijk ondersteund door palen. Trekankers waren niet toegepast.

▲ Detail van de kadebeschoeiing langs een van de aarden dammen met landhoofden, die toegang gaven tot de ophaalbrug genaamd de Roodebrug.

- ▼ Een grote eikenhouten hamer uit de havenvulling. De hamer is gebruikt door een kuiper die zijn werkplaats had aan de Oude Buyshaven.

Achter de planken (aan de zijde van de kade) bevond zich een laag vette klei. Waarschijnlijk moest deze voorkomen dat grond van de kade zou wegspoelen. Dat dit niet altijd goed ging, blijkt uit een grote verzakking van de kade over een breedte van 12 meter. De kadebeschoeiing is hier 1,5 meter naar buiten gedrukt, doordat grond achter en onder het houtwerk is weggespoeld. De verzakking heeft al snel na de aanleg van de haven plaatsgevonden.

Verrassend was dat slechts een deel van de eiken palen nog aanwezig was: een groot deel bleek in het verleden uit de bodem te zijn getrokken en hiervan werden slechts de met grond opgevulde paalkuilen gevonden. De palen zijn bij het afgraven van de kades aan het einde van de negentiende eeuw verwijderd, omdat zij nu boven het maaiveld uitstaken. Blijkbaar was het makkelijker om de palen eruit te trekken, dan ze af te zagen.

De Roodebrug

De haringbuizen konden de Oude Buyshaven aan de oostzijde binnenvaren via een ophaalbrug, genaamd de Roodebrug. Aan weerszijden van de haven had men toegang tot de brug via smalle aarden dammen met landhoofden, die ver de haven in staken. Die dammen waren, net als de rest van de haven, uitgevoerd met een houten kadebeschoeiing. Ook hier waren eiken palen met daarachter grenen planken toegepast, maar de constructie was op detailniveau anders uitgevoerd dan de hoofdbeschoeiing van de haven. Er bestond dan ook direct het vermoeden dat deze delen beschoeiing later waren gemaakt. Op

basis van de archeologische gegevens kan de bouw van de dammen met landhoofden en Roodebrug in de periode 1593-1600 worden geplaatst. Uit historische bronnen is bekend dat de Roodebrug in 1816 is ingestort en hierna niet meer werd herbouwd.

- ▲ Een complete, messing passer uit de zeventiende eeuw. Passers werden gebruikt aan boord van schepen om afstanden op kaarten te bepalen.

- ◀ Vloot van haringbuizen onder bescherming van de Maagd van Enkhuizen, geschilderd door Jacob Gerritsz Loef (1606-1670) rond 1650. De schepen zijn afgebeeld voor de kust van Engeland of Schotland. Het admiraliteitsschip Maagd van Enkhuizen zank in 1659.

- ▼ Het grootste stuk koraal dat in de havenvulling is gevonden. Hiernaast zijn nog dertig stukken koraal uit de zeventiende eeuw gevonden, afkomstig uit het Caribisch Gebied.

- ▼ De laadpoort uit de havenvulling, afkomstig van de romp van een schip. Vermoedelijk was de poort onderdeel van een haringbuis. Dit scheepstype heeft twee laadpoorten aan weerszijden van het roer.

Afval van kuipers

De vullingslagen uit met name de eerste helft van de zeventiende eeuw werden gekenmerkt door de aanwezigheid van heel veel stukjes hout, waaronder een groot aantal fragmenten van hoepels van wilgenhout. De hoepels zijn gespleten takken die werden gebruikt om houten tonnen bijeen te houden. De hoepels maken duidelijk dat we te maken hebben met houtafval van kuipers, oftewel tonnenmakers. Uit een belastingkohier is bekend dat in 1630 vijf kuiperijen aan de Oude Buyshaven waren gevestigd. De nog bestaande straatnaam Kuipersdijk langs de noordzijde van de verdwenen haven herinnert aan deze bedrijfstak. De kuipers maakten (onder meer) haringtonnen die werden meegenomen aan boord van de haringbuizen voor het verpakken van de vis. De houtstukjes betroffen zowel eikenhout als grenenhouw en zijn restafval van het maken van duigen. In de haven lagen ook een grote eikenhouten kuipershamer en veel ronde stoppen van bomgaten (vulgaten in tonnen). Een grote ronde slijpsteen is gebruikt voor het slijpen van gereedschap en kan goed afkomstig zijn van een kuiperswerkplaats.

“In de havenvulling zijn objecten uit Groot-Brittannië gevonden, die waarschijnlijk zijn meegenomen door Enkhuizer haringbuizen die Britse havens aandeden”

- ▲ Een kruisklamp, ook wel kikker genoemd. Deze scheepsonderdelen bevonden zich onder meer op het boeisel, de bovenrand van het boord van een schip, en waren bestemd om touwen aan te bevestigen.

▼ Vrijwilliger Bert Balk met de grootste steengoedkan die in de havenvulling is gevonden. De kan is in de eerste helft van de zeventiende eeuw gemaakt in het Westerwald en heeft een diameter van 30 centimeter. De bovenkant van de hals ontbreekt.

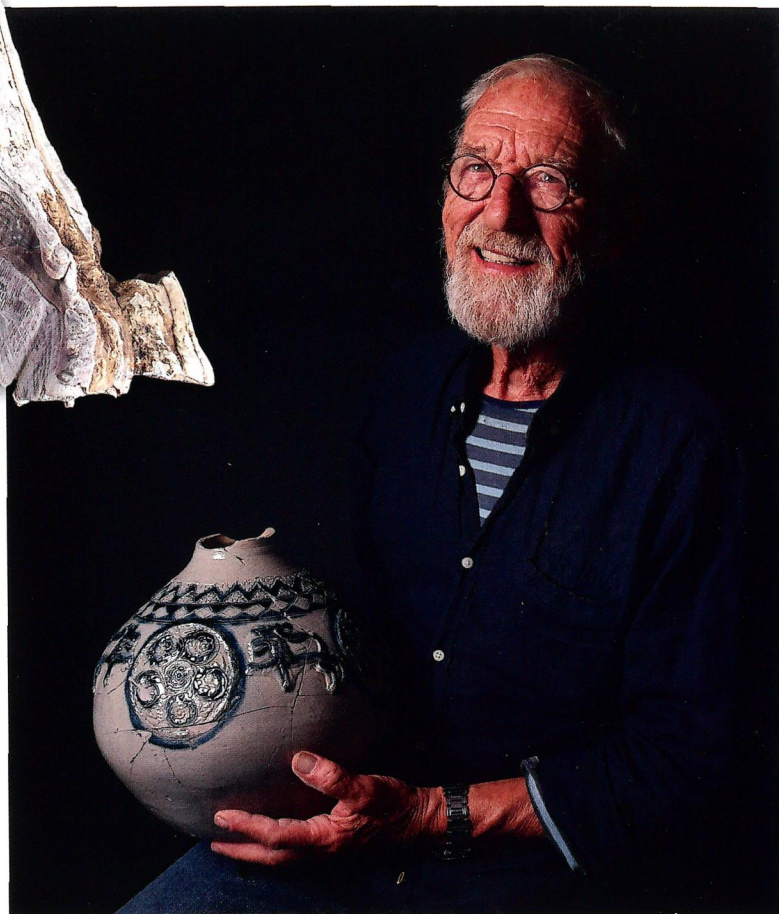
▲ Reuzenzeepok van het type 'zeetulp' (*Megabalanus tintinnabulum*) uit de havenvulling. Deze zeepokken gedijen in tropische wateren rond de evenaar, van West-Afrika tot het Indopacifische gebied. De zeepokken zijn meegekomen naar Enkhuizen op de scheepshuid van schepen van de VOC of WIC.

Materiaal uit Groot-Brittannië

Bijzonder is dat in de havenvulling objecten uit Groot-Brittannië zijn gevonden. Vondsten met deze herkomst worden slechts zeer zelden aangetroffen in de bodem van West-Friesland. Het gaat om een penning uit Great Yarmouth uit 1667, een penny uit Schotland uit 1614, drie Engelse tabakspijpen uit de periode 1640-1700 en veel stukken Engels natuursteen, die als ballast in schepen zijn gebruikt. Ballast lag onder in een schip en was bedoeld om de stabiliteit te vergroten. Het is zeer aannemelijk dat de voorwerpen uit Groot-Brittannië zijn meegenomen door haringbuizen, aangezien zij voor de kust van Engeland en Schotland visten. Dit betekent dat havens in deze regio door de Enkhuizer haringbuizen werden aangedaan. Zij sloegen hier mogelijk nieuw proviand in of lagen in een haven tijdens stormachtig weer. Het feit dat in deze havens ballaststenen zijn ingeladen, wijst erop dat hier objecten uit het schip zijn gehaald, waardoor nieuw gewicht moest worden toegevoegd. Het meest voor de hand liggend lijkt dat (incidenteel) haringvissers vanuit Enkhuizen een bepaald type ballast meenamen, bijvoorbeeld bakstenen of dakpannen, en dit verkochten in een Engelse haven. Volgens bracht de bemanning nieuwe ballast in het schip, namelijk natuursteen dat langs de kust was verzameld. Historisch gezien is niets over deze handel bekend.

Onderdelen van schepen

Het is niet verwonderlijk dat in een haven onderdelen van schepen worden aangetroffen. Het aantal grote constructieonderdelen is beperkt: een laadpoort uit de romp van een schip en twee fragmenten van onbekende scheepsdelen. De poort is een bijzondere vondst, want over laadpoorten is nog maar wei-

nig bekend. Vermoedelijk gaat het bovendien om een laadpoort van een haringbuis. Op oude afbeeldingen van dit scheepstype zijn namelijk altijd twee laadpoorten zichtbaar aan weerszijden van het roer. De poort is hiermee mogelijk het enige tastbare overblijfsel van een haringbuis: geen enkel schip is overgeleverd en er zijn tot op heden geen scheepswrakken bekend. Ook veel kleine houten voorwerpen zijn afkomstig van schepen, waaronder schijven en assen van blokken, onderdelen van scheepspompen, klampen en een deel van een touw ladder.

In de havenvulling zijn 31 kalkskeletten van steenkoralen uit het Caribisch Gebied gevonden. Deze moeten als ballast zijn gebruikt, net als bovengenoemde stukken natuursteen uit Engeland. Het koraal is door schepen van de West-Indische Compagnie (WIC) meegenomen als ballast uit vermoedelijk Curaçao en mogelijk in Enkhuizen verkocht aan de haringbuizen. Een andere mogelijkheid is dat schepen van de WIC incidenteel in de Oude Buys haven lagen; er zijn aanwijzingen dat langs de zuidzijde van de haven zich enige tijd scheepswerven bevonden. Ook diverse tropische zeepokken uit de havenvulling kunnen op deze werpen van de huid van schepen van de WIC of VOC zijn verwijderd.

- ▼ Zakzonnewijzer, bestaande uit een doosje van messing met daarin een papieren kompasroos, glazen plaatje en messing wijzerplaat met uitklapbare poolstijl.

- Een complete boekband van leer van 14 centimeter hoog met eikenhouten platten en messing sluitingen. Vermoedelijk gaat het om de band van een Enkhuizer Almanak. Deze boekjes verschenen jaarlijks en bevatten allerlei nuttige informatie voor scheepslieden.

Materiaal aan boord van schepen

Tussen het vondstmateriaal bevinden zich diverse groepen die zeker of waarschijnlijk aan boord van schepen zijn gebruikt. Dit is in de eerste plaats een relatief grote hoeveelheid verpakkingsmateriaal van aardewerk: amforen en potten uit Frankrijk, Spanje, Portugal en van onbekende herkomst (wellicht onder meer Marokko en Engeland). Hieronder zijn enkele zeer grote potten. De amforen en potten zijn primair gemaakt om bijvoorbeeld olijfolie vanuit het Mediterrane gebied te exporteren, maar hierna kregen zij een nieuwe functie. De grote potten werden waarschijnlijk gebruikt als watervaten aan boord van schepen. Kleinere potten en amforen zijn hergebruikt als verpakkingsmateriaal voor andere producten, of aan boord van de schepen ge-

bruikt om voedsel of iets anders in te bewaren. Een leuk voorbeeld is een kan of kruik die een tweede leven als teerbakje heeft gekregen.

Een andere opvallende vondstcategorie zijn kannen van steengoed. Hiervan zijn veel exemplaren gevonden en tevens valt op dat diverse kannen intact in de haven moeten zijn terechtgekomen. Dit maakt het waarschijnlijk dat steengoedkannen vanaf schepen in de haven zijn gevallen of gegooid. Het is onzeker waarom zoveel kannen in de haven zijn gevonden: het kan gaan om verpakkingsmateriaal voor handelsgoed of sterke drank dat door de vissers werd meegenomen tijdens het wekenlange verblijf op zee. Mogelijk maakten de vissers in de kannen hun eigen kruidenbitters. Een andere optie is dat de kannen

- Vissers halen ansjovis uit hun netten aan de Zuider Havendijk in Enkhuizen rond 1930. Zij dragen onder meer schorten om hun kleding droog te houden.

- ▼ Het schild en skelet van de Noord-Amerikaanse doosschildpad. Het dier is in de eerste helft van de zeventiende eeuw in de Oude Buyshaven gegooid.

aan boord van de haringbuizen zijn gebruikt om uit te drinken. Naast de kannen zijn ook opvallend veel glazen kelderflessen met tinnen doppen gevonden. Ook hiervoor geldt dat het waarschijnlijk om verpakkingsmateriaal van wijn of sterke drank gaat, dat werd meegenomen als handelsgoed of als proviand.

Tussen de leervondsten bevinden zich veel objecten die waarschijnlijk door de vissers aan boord van de haringbuizen zijn gedragen. Het gaat om hoge laarzen, mouwen van jassen of lange wanten en stukken van waarschijnlijk schorten. Deze moesten de vissers tijdens het werk droog en schoon houden. Dit soort kledingstukken zijn ook aan boord van scheepswrakken gevonden. Zij geven een unieke inkijk in werkkleding van vissers en zeelieden uit de zeventiende eeuw, een onderwerp waar nauwelijks iets over bekend is en waar ook weinig iconografische bronnen voor bestaan. Ook twee vilten hoeden uit de havenvulling kunnen goed afkomstig zijn van scheepslui; in scheepswrakken worden ook regelmatig hoeden gevonden.

In de havenvulling zijn veel diverse vondsten aangetroffen die eveneens van schepen afkomstig zijn. Het meest bijzonder is een zakzonnewijzer die helemaal compleet is teruggevonden. Deze is vermoedelijk uit iemands handen gevallen en de haven ingerold. Een andere bijzondere vondst is de leren boekband van een klein boekje, mogelijk een *Enkhuizer Almanak*. Almanakken bevatten veel nuttige informatie voor schippers. Verder kunnen bijvoorbeeld drie passers, peilloden, een houten deksel van een kompasdoos, een meetstok en delen van een zandloper en lampen worden genoemd. Vondsten die specifiek

samenhangen met de haringvisserij zijn stukken van haringmanden en ongeveer veertig keurloden voor haringnetten. Boetnaalden ontbreken, wat erop wijst dat bij de haven of op de haringbuizen geen netten werden gerepareerd.

Een levende rariteit

De meest opmerkelijke vondst van de opgraving is een Noord-Amerikaanse doosschildpad van ongeveer 14 centimeter lang. Aanvankelijk leek het slechts om het schild te gaan, maar bij het schoonmaken bleek het skelet van het dier in het schild aanwezig te zijn. Het is het oudste voorbeeld van een schildpad als huisdier in Nederland. De schildpad is in de eerste helft van de zeventiende eeuw in de haven terecht gekomen. Over het leven dat het kleine dier op dat moment achter de rug had, hebben we maar beperkte informatie. De schildpad is geboren in de tegenwoordige Verenigde Staten en moet op zeker moment zijn gevangen en tot huisdier zijn gemaakt. Op zijn buik werden twee initialen ingekrast, op zijn rug verscheen een kruisje en in de rand van zijn schild boorde men een gaatje, zodat het dier kon worden vastgelegd met een ketting. Het is waarschijnlijk met een handelsschip van de WIC naar Enkhuizen gebracht. Of het dier aan boord van een schip (haringbuis?) werd gehouden of dat het rondliep in een tuin in Enkhuizen, weten we niet. Het moet een bezienswaardigheid zijn geweest, aangezien de meeste mensen nog nooit een levende schildpad hadden gezien. Toen de schildpad stierf, is het dier in de haven weggegooid, om vierhonderd jaar later weer te worden opgegraven.

Verantwoording

Het rapport van het onderzoek is te downloaden op www.archeologiewestfriesland.nl.

Met dank aan Prof. Dr. Bert Hoeksema, Dr. Victor Loehr, Harry Huisman, Jan van Oostveen, Arent Vos en collega's, vrijwilligers en stagiairs van Archeologie West-Friesland.

Literatuur

Duijn, D.M. (2011), *Het verhaal van een West-Friese*

wereldstad. Een onderzoek naar de opkomst, bloei en neergang van Enkhuizen tot 1800 aan de hand van archeologische en historische bronnen, Hoorn (West-Friese Archeologische Rapporten 31)

Duijn, D.M., C.P. Schrickx en W. Stellingwerf (2022), *De Oude Buyshaven. Archeologisch onderzoek aan de Kuipersdijk in Enkhuizen, gemeente Enkhuizen*, Hoorn (West-Friese Archeologische

Rapporten 172)

Willemsen, R. (1988), *Enkhuizen tijdens de Republiek. Een economisch-historisch onderzoek naar stad en samenleving van de 16de tot de 19de eeuw*, Hilversum

Over de auteur

Dieuwertje Duijn is werkzaam als archeoloog bij Archeologie West-Friesland.